

SZEMLE

KÉZIKÖNYV CIGÁNYKUTATÁSHOZ

A számos támogató közreműködésével (Magyar Közgazdaság Alapítvány, Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Népjelölti Minisztérium, Országos Tudományos Kutatási Alap, Soros Alapítvány) egy kis kiadónál megjelent könyv többarcú kiadvány: egyfelől egy kutatáshoz kapcsolódó dokumentáció része, másfelől adattár, amely az említett kutatás során összegyűjtött információk és adatok többségét adja közre. A kötet célja a szerkesztők által a bevezetőben megfogalmazottak szerint egy olyan kézikönyv – a hazai cigánykutatások történetében az első – közreadása, amely elsősorban a cigány problémák iránt, másrészt módszertani problémák iránt fogékony emberek számára íródott, de minden társadalomkutatás iránt érdeklődő számára haszonnal forgatható. A szerkesztők mindazonáltal a kötet egyik legfontosabb céljának a hazai cigányság önismertetének gyarapítását tartják.

A kötet a fentiekből adódóan elsősorban két részből áll, az *első rész* (1–3. fejezet) adja közre az 1993-as cigányvizsgálattal kapcsolatos leírásokat (elsősorban a mintavétel leírását tartalmazza), a második rész (4–7. fejezet) az ún. adattár, amely a vizsgálaton kívüli de annak kapcsán összegyűjtött adatokból, térképekből áll. Az 1993-as kutatás célja az volt, hogy átfogó képet rajzoljon meg a cigányság helyzetéről, s a cigányság helyzetében az elmúlt 20 évben végbement változásokról (demográfiai, iskolázottság, egészségügyi állapot, megélhetés, vagyoni helyzet, anyanyelv, lakóhelyi szegregáció stb.). Minden kutatási kérdést megelőznek az alapvető definíciós és módszertani kérdések (pl. Ki a cigány? Hogyan lehet egy csak becsülhető nagyságrendű népcsoportról reprezentatív adatfelvételt készíteni?). Mivel a cigányok esetében nincs egyértelműen alkalmazható, elégséges kritérium a besorolást illetően, nem marad más választásuk a kutatóknak, mint hogy a többségi környezet minősítéséből induljanak ki. A 1993-as vizsgálat 1971-es elődjéhez hasonlóan azokat tekintette cigánynak, akiket nem cigány környezetük annak tartott.

Régi és alapvető problémát jelent, az is, hogy a cigány lakosság egészéről nem állnak rendelkezésre megbízható adatok sem a cigány népesség nagyságrendjét illetően, sem főbb jellemzőiket, sem statisztikai alaptulajdonságait illetően nincs biztos támpont. Különös nehézséget okoz ez egy kutatónak, aki reprezentatív vizsgálatot szeretne készíteni a cigánylakosságról. A vizs-

gálatához mégis elkészült egy minta, amelynek megfigyelési egysége a háztartás, s amely összességében a cigány háztartások 2%-át fogja át (A koncepciót Havas Gábor és Kemény István dolgozta ki, a részletek ki-munkálása és a minta elkészítése jelen kötet szerkesztőinek munkája volt). A mintakészítéshez a kutatóknak egy nagyon komoly módszertani problémát kellett megoldaniuk, s a hagyományos mintavételi eljárástól eltérő utat kellett találniuk. A választott eljárás több lépcsőben zajlott: első lépésben a minta területi egységekből, az ország településeiből készült minta (városokat kisebb körzetekre osztva, falvakat községbokokká összevonva), majd ezeket a területi egységeket az előzetes adatok alapján a cigány háztartások várható száma szerint rétegekbe sorolták (üres, ritka, közepes, sűrű minősítést kaptak). A második lépésben a területi egységekből készült mintán belül teljes körűen összeírták az adott körzetben élő roma háztartásokat, majd a harmadik lépésben ezekből véletlen mintát választottak. Az eljárás révén együttesen 15 468 háztartást írtak össze a kutatók, s ebből 2 222 háztartás került a mintába. Őket kérdezték ki – a cigány népesség kb. 2%-a (ill. külön elemzés céljából Budapesten 4, Miskolcon 8%-os véletlen minta született).

A minta megbízhatóságát és torzulásait külön rész tárgyalja a kötetben, ami ezt követően vállalkozik a cigány népesség egészének megbecslésére. A cigány népesség számát két megközelítéssel próbálták egyidejűleg meghatározni: egyrészt a minta algoritmusára támaszkodó közvetlen népességbecsléssel, másrészt közvetett módon, az általános iskolás tanulók mintabeli arányát az MKM iskolai statisztikai létszámadataira vetítve becsülték meg a cigány népesség számát. A két, független eljárás eredményét egymással összevetve megállapították, hogy a két megközelítés statisztikailag hasonló eredményre vezetett (375–547 ezer ill. 364–568 ezer fő közé tették a magyarországi cigány népesség számát), ebből a legrealisabb (közepes mértékű mintavételi hibával számolva) becslés alapján a közvetlen és közvetett becslés középértékét alapul véve a cigány népesség száma 455 ezer fő körül van, a nem cigány háztartásokkal együtt 474 ezer fő körül van.

A kötet *második részében* az adattárat, azaz a cigányság területi eloszlását mutató adatokat találjuk, különböző időpontokra és területi egységekre vonatkozóan, ahol a táblázatos formában közölt adatok térképen is meg vannak jelenítve. A *negyedik fejezet* vissza-

tekintő adatokat és ezekből szerkesztett térképeket közül, az adatok az első 1893. évi cigányösszeírástól az eddigi utolsó 1992. évi becslésekig ívelően fogják át a cigányság területi megoszlásának alakulását. Az első rendszeres és átfogó kísérlet a cigányság helyzetének felmérésére az 1983-ban elvégzett cigányösszeírás volt adatait az országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal által megtervezett és a helyi közigazgatási apparátus által elvégzett adatfelvétel. (Mivel az adatfelvételt a helyi közigazgatás végezte, a felvételt némi óvatossággal kell kezelni helyenként, hiszen nem volt mindenütt érdekelt a helyi apparátus a valós helyzet feltárásában, Budapestben pedig nem végezték el az összeírást). Mégis, számos következtetést megenged az adatfelvétel a cigányság múlt század végi helyzetére vonatkozóan (gazdasági helyzet, letelepedettség, integráltság, polgárosultság, területi megoszlás stb.) A cigányság területi megoszlását tekintve pl. szembeszökő, hogy az összlakossághoz viszonyított aránya már akkor is az észak-magyarországi régióban volt a legmagasabb és az északnyugatiban a legalacsonyabb. Figyelemre méltó azonban, hogy a dél-dunántúli megyékbe azóta vándorolt be nagy tömegű cigány lakosság. Az 1940-es évek elejéről két forrásból is közöl a kötet adatokat: 1940-45 között a Teleki Intézet készített térképeket közép-kelet európai megoszlásukról, 1941-ben, a népszámlálási adatok felvételével szinte párhuzamosan (mivel statisztikai szakemberek nem ítélték megbízhatónak a népszámlálás vonatkozó adatait) a Tisztiorsvosi szolgálat helyi orvosokkal becsléseket készítettett a cigány lakosság településenkénti arányáról. Az 1960-as, 70-es években megjelent a cigányság iránti érdeklődés, az extenzív iparosítás következtében a cigányság is beemelődött a szocialista nagyipar szakképzetlen munkaerő-szükségletének mérítési bázisába. 1964-ben a cigánytelepekről készült összeírás az Építési és Városfejlesztési Minisztérium vezetésével.

Az *ötödik fejezet* a cigány népesség jelenlegi területi megoszlását adja közre térképek formájában, melyek különböző források alapján településszintű, ill. településbokor-szintű adatok, megyei és városi szintű adatokat dolgoznak fel. Magyarország nagyvárosai közül Budapest és Miskolc esetében részletes adatokra tudott a térképkészítő támaszkodni. Ebben a fejezetben a 70-es és 80-as években a Cigány Koordinációs Bizottság által helyi tanácsokból bekért településenkénti becslült adatokból az 1984-87 közötti MTA Földrajztudományi Intézete – Kocsis Károly és Kovács Zoltán – által feldolgozott adatok, az 1990-es népszámlálás adatai lettek feldolgozva (ez utóbbi pl. 164 406 főről ad közre adatot), ill. az 1992/1993-as MKM iskolasoros adatok közösségbokor ill. városi szintű aggregálásából a cigány népességre vonatkozó becslések megjelenítve (együttesen

kb. 461 895 főre becsülhető általa a cigány lakosság aránya).

A *hatodik fejezet* a cigány népesség területi eloszlásának változásait mutatja be, szintén különböző részletességű térképeken: 100 év távlatában, 1983 és 1993 között 4 időpontban a népesség arányváltozását megyei szinten, ill. kisebb területi egységek szintjén, az 1970-93 közötti időszakra a cigány tanulók általános iskolán belüli arányával mutatják be a térképek a cigány népesség arányát. (Az összehasonlítás kedvéért valamennyi év adatát azonos területi egységekbe, a 70-es évek járási/városi beosztására vetítették).

A *hetedik fejezetben* táblázatos formában közlik az adattár térképeihez felhasznált adatok egy részét: az 1893. évi cigányösszeírást, az 1941. évi közegészségügyi felvétel adatait járási ill. városi bontásban, az 1964. évi településmérés adatait településsorosán, s 1970-93 közötti időszak 5 tanévére az általános iskolás cigány tanulók számát és arányát járási/városi bontásban. Végül az 1993. évi népességbecslés település ill. településbokor szintű adatait és az 1990. évi népszámlálás cigány nemzetiségű/anyanyelvű/beszélt nyelvű népességének településsoros adatait, valamint az 1984-87 közötti tanári felmérés településsoros adatait.

A *figyelékben* található a mintavétel részletes dokumentációja s kiegészítő iskolastatisztika, országos idősorok, egyéb adatfelvételen alapuló népességbecslések. A kötet tartalmi-szerkezeti többszárúsága mellett szembevető sajátossága *formai* többszárúsága, azaz az említettek formai megjelenítése. A kemény kötésű vasos könyv több okból is figyelmet érdemel formai-technikai megoldásai miatt: egyrészt a technikai kivitelezés igényessége, másrészt a megoldások eredetisége és esztétikussága okán. A szöveget, táblázatokat, térképeket, fotókat egyaránt tartalmazó könyv nagyon gondos kivitelezéssel oldotta meg a színes vagy fekete-fehér térképeken szemléltetett adatok megjelenítését, a gyakran nagyméretű térképmellékletek összehajtható lapokon történő beillesztését. Ugyanakkor igen eredetien megoldott a táblázatok és a szövegtűkőr különböző méretűből adódó különbség használhatóság tétele, a margón jelenítve meg a jegyzeteket és -kisméretű fényképeket. Ez utóbbiak első látásra nem kapcsolódnak szervesen a szöveghez, csak oldják a szöveg mondanivalóját, pihenést, töredéknyi időre kikapcsolódást jelentenek az olvasói szem számára. Kicsit gondosabb tanulmányozás során kitűnik azonban, hogy önálló életük is van: az egymást követő képek történeteket mesélnek el (a fotók többségét Csongor Anna készítette).

Felmerül a kérdés, hogy ténylegesen ki által és hogyan használhatók a fenti sokrétű adatok a futólag tájékozódni, vagy a részletekben, tendenciákban elmélyülni vágyó olvasók által? A jelen helyzetben való tá-

jékozódást elsősorban a jelenlegi megoszlást mutató adatok teszik lehetővé – bárkinek, bármely érdeklődő olvasónak. Az elmélyültebb elemzéshez különbözőzők a kötet által nyújtott lehetőségek, a részletes megismerés területenként és időszakonként változóan válik lehetővé: az iskolastatisztikai adatok pl. nagyon jók idősoros elemzéshez is, de igen korlátozott időhatárokon belül, a területi adatok nagyon jók területi elemzéshez, idősorosan azonban kevésbé alkalmazhatók, inkább csak a nagyobb bontásban közölt adatok használhatók ebben a vonatkozásban – a kutatók által. (Felmerül ezen a ponton az a kérdés is, hogy vajon miért maradtak ki az 1971-es vizsgálat egyes adatai? Bizonyára van nyomós oka, az olvasó számára azonban nem derül ki.) A mintavétel leírása és a népességszámra vonatkozó becslések és eljárások pedig elsősorban módszertani tanulságokkal szolgálhatnak – szintén inkább kutatóknak vagy diákoknak. A kötet címzettjei között ott van bár az érdeklődő olvasó, a társadalomtudományok módszerei iránt érdeklődő szakember, a cigány értelmiségi, de úgy tűnik, leginkább mégis kutatóknak, diákoknak tud szólni. Közöttük pedig kiemelten – bár némileg más értelemben – Kemény Istvánnak, akinek az egész kötet ajánlása szól, „aki nélkül ma Magyarországon nem lennének megalapozott ismeretek a cigányság helyzetéről”. A kötet és a szerkesztők az ő nyomain szeretnének járni, s az ő példáján olyan elkötelezettséget és tudományszemléletet felmutatni, amely „mindig csak a dolgot magát nézi és nem hagyja magát befolyásolni múltó kordivatóktól”. Talán ettől is van, hogy a kötet alapossága, tárgyyszerűsége révén úgy tűnik, hogy még sok ideig lehet minden cigányokhoz kapcsolódó problémával összefüggő kérdés iránt érdeklődő olvasó (köztük is elsősorban a kutatók) számára hasznos, sőt megkerülhetetlen kézikönyv.

(Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: *A cigány népesség Magyarországon. socio-typo, 1998*)

Imre Anna

INTERKULTURÁLIS OKTATÁS

Hagyományosan brit szerkesztői vannak annak a sorozatnak, mely a *World Yearbook of Education (Az oktatás világvégkönyve)* cím alatt évente jelentkezik egy kötettel, s hagyományosan egy soknemzetiségű alkotógárda szolgáltatja a világ körképét egy-egy kiválasztott oktatási témában. Az elmúlt tizenöt évben e világvégkönyv darabjai sok éppen aktuális és érdekes témát jartak körül, például a nők és az oktatás (1984), egész-

ségnevelés (1989), értékelés (1990 és 1996), nagyvárosi iskoláztatás (1992), speciális igények az oktatásban (1993). Az évente kiválasztott témák egyrészt elég átfogók, tehát globális áttekintésre lehet vállalkozni velük, ugyanakkor kellőképpen körülhatároltak is ahhoz, hogy érdemben szólhassanak több kontinens sok országáról, az oktatás egy területéről egy egykötetnyi terjedelemben. A világvégkönyv 1997-re kiválasztott témája az interkulturális oktatás volt.

Mielőtt megismerkednénk a könyvvel, érdemes a címről néhány szót ejteni. Magyarországon az *interkulturális oktatás (nevelés)* elnevezés helyett gyakrabban találkozhatunk a *multikulturális* szóval, ez az a kifejezés, amely ha lassan is, de terjed nálunk. Az angolszász országokban azonban a *multikulturális oktatást* egyrészt szűkebben értelmezik, mint az *interkulturális oktatást*, másrészt olyan melléköngéje is lett már a *multikulturális oktatás* fogalmának (például Nagy-Britanniában), melytől a kötet szerkesztői bizonyos mértékig el akarnak határolódni. Itt a szerkesztők használta *interkulturális oktatás* elnevezés mellett maradtunk, amely azonban ugyanúgy elfogadható magyarártást kiált, mint a párja.

Az évkönyv három fő fejezetre tagolódik. Az első fejezet az interkulturális oktatás problematikáját járja körül öt tanulmányban, a második regionális áttekintéseket nyújt, a harmadik fejezet pedig nemzeti esettanulmányokat tartalmaz. Az első fejezet tanulmányainak szerzői arra vállalkoznak, hogy általánosságban, konkrét nemzeti kontextusuktól eltekintve számba vegyék, mi tartozik az interkulturális oktatás körébe. A fejezetcímek nyújtanak némi fogódzót, hogy melyek az interkulturális oktatással kapcsolatos legfontosabb fogalmak, de nem törekszenek a szerzők arra, hogy az interkulturális oktatás definícióját megfogalmazzák, és nincs előre felkínált tipológia sem. Úgy tűnik, az interkulturális oktatás gyűjtőfogalom: egyelőre csak bizonyos szempontjai, felvállalt ügyei és felismert problémái vannak. A kötetbe meghívott szerzők a saját országuk és tapasztalatuk alapján tölthették meg tartalommal ezt a fogalmat. A meghatározás hiánya egyrészt hasznos, mert lehetőséget teremt a rendkívül széles merítésre, azaz minden olyan elem és jelenség megjelölésére, amely kapcsolatba hozható ezzel az oktatási területtel. A definíció elmaradása azonban azt is eredményezi, hogy a tanulmányok nem egyszer leszűkülnek az interkulturális oktatás legalapvetőbb, legnyilvánvalóbb értelmezésére, az etnikai kisebbségek oktatásának kizárólagos tárgyalására.

A bevezető fejezet írásai próbálják meg tehát körüljárni azokat a fogalmakat, melyek az interkulturális oktatás körébe sorolhatók Crispin Jones a föld államaiknak sokféle nemzetiségével és az ebben az általános-